

СТРАЙКОВИЙ РУХ СЕЛЯНСТВА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У 1905-1907 рр.

Стаття знайомить із типологією, характером, динамікою і регіональними особливостями сільськогосподарських страйків на Лівобережній Україні в роки Першої демократичної революції 1905-1907 рр.

В історії аграрного руху періоду революції 1905-1907 рр. помітне місце займає страйк як форма протесту селян проти сільських підприємців і поміщиків. І кількісно, і масово селянський страйк наближався до подібних виступів промислових робітників, що дає можливість провести їх порівняння, оцінити реальну потужність виступів, їх потенціал, вплив на свідомість селянства, виокремити роль страйку серед інших форм протесту. Страйк торкався й аспекту політичної боротьби селянства, мобілізаційних можливостей сільських громад. Розкриття подібних моментів революційних виступів на селі і зумовлює мету та завдання даного дослідження.

Дослідження страйкового руху на селі почалося відразу після революції: від простої констатації фактів зупинки робіт і висування певних вимог - до історико-соціологічної аналітики.

Щоправда, окремо страйки як форма протесту не розглядались, а описувались в межах загального аграрного руху [1]. Дещо глибше, у зв'язку із соціально-економічною специфікою, цієї теми торкнувся Б.Веселовський, обумовивши причинність страйків малоземеллям і практикою відходництва, яка робила селянські господарства залежними від додаткових промислів [2]. В роботі, присвяченій селянству, іншого відомого дослідника аграрного руху П.Маслова знаходимо лише описовий характер страйків 1905-1907 рр., які, на його думку, були виключно аграрними за змістом і застосовувались як засіб витіснення поміщика з землі [3].

Першою спробою охарактеризувати окремо страйковий рух сільськогосподарських робітників здійснив Шестаков. Він чітко пов'язав страйкові виступи селян із робітничими виступами у містах, окремо виділивши ті з них, що були організовані за підтримки РСДРП. Вадою даної праці була статистична недостовірність у підрахунку кількості страйків, замовчування участі в них національних політичних партій [4].

У 1950-ті роки чимало матеріалів, що публікувалися в межах регіональних досліджень виступів селян, присвячувалось страйкам. Українські радянські історики ввели до наукового обігу масу нового фактичного матеріалу з історії страйкового руху [5]. Але даний матеріал подавався доволі сухо, передаючи лише зміст рапортів поліцейських чинів. Самі ж селянські страйки як самостійне і своєрідне явище не розглядались, а оцінювались як наслідок імпульсу, що надходив від робітничого руху.

Спеціальне дослідження, присвячене темі селянського страйкового руху Лівобережжя, опублікував І.Рева. Автор на широкому архівному матеріалі описав динаміку і перебіг страйків регіону, детально зупиняючись на окремих

з них. Зокрема, чимало відомостей подавалося про страйкові виступи на Лебединщині у травні-червні 1905 р. І.Ревою була уточнена і кількість страйків, що відбулися в період Першої демократичної революції на Лівобережжі. Водночас він відвів їм другорядну роль у порівнянні із насильницькими формами боротьби, звузив значення національних партій в організації подібних виступів [6].

На відміну від І.Реви, історик-аграрій М.Лещенко значну увагу приділив класифікації страйкових виступів, розділивши їх на страйки без зняття і зі зняттям робітників, на страйки “першої” і “другої” соціальних воєн, спрямованих проти поміщиків і сільських підприємців відповідно. Дослідник зачепив і проблему впливу страйку на зміну свідомості селян, формування їхньої активної громадсько-політичної позиції, а також ролі й місця страйку серед інших форм селянської боротьби. В підрахунку кількості страйків в Україні М.Лещенко звернувся до методики М.Дружиніна, де основною одиницею виступає сам факт колективної відмови сільських наймитів та селян від роботи і висування ними поміщикам, кулакам або уряду економічних, політичних або інших вимог. Історик враховував також кількість населених пунктів, які були охоплені страйками, а також, залежно від доступності інформації, кількість безпосередніх учасників виступів [7]. Водночас історик не піднявся вище партійних ідіом в оцінці селянського руху як самостійного явища, абсолютизував значення партії більшовиків у розгортанні страйкового руху в українському селі. Незважаючи на скрупульозний підрахунок страйків, чимало з них, в тому числі великих за кількістю учасників і тривалістю боротьби, так і не потрапили до кола досліджень М.Лещенка. Отже, підсумовуючи історіографію проблеми сільськогосподарського страйкового руху в Україні у 1905-1907 рр., перед автором даної статті постає завдання звернутися до фактів страйкової боротьби, які ще не були висвітлені в історичній літературі, оновити погляд на класифікацію селянських страйків, реабілітувати роль українських партій в їх організації, довести самостійне значення селянського страйку. Метою статті є здійснення в межах її обсягу системного аналізу страйкового руху лівобережного селянства, оцінка його динаміки, факторів і рушійних сил.

Винаходом революції 1905 р. страйки не були. Вони відбувались і раніше, часто до них звертались селяни-відхідники на Півдні України. Повертаючись додому (понад половини заробітчан складали лівобережні селяни), вони переносили цю форму протесту на місцевий ґрунт [8]. Але масово страйки почали проявлятися на Лівобережжі лише в роки революції 1905-1907 рр. Вже весняні роботи 1905 р. де-не-де супроводжувались відмовами робітників працювати за старими умовами. Проводячи кількісний аналіз страйків, М.Лещенко показав їхнє зростання протягом квітня-травня 1905 р. у 44 рази. Тоді вони охопили 2/5 повітів України. 80-85% з них дослідник відніс до “активних форм боротьби” (припинення робіт, висування вимог власнику, перешкоджання продовженню робіт штрейкбрехерами). Тільки у червні 1905 р., за його підрахунками, в Чернігівській губернії відбулося 5, у Харківській - 13, в Полтавській - 19 страйків [9]. У порівнянні зі страйками в інших регіонах України їхній відсоток на Лівобережжі залишався досить низьким (7,6% у 1905 р.), що можемо пов’язати з

домінуванням тут відробіткової системи [10]. Але на відміну від Півдня і Правобережжя страйковий рух на Лівобережжі відбувався концентровано, там, де був великим відсоток господарств капіталістичного характеру і особливо в місцевостях зосередження цукрової промисловості. На це вказує його локальний характер. Тож, місцями страйки відігравали відчутну роль в селянському русі. Динаміка аграрного страйкового руху на Лівобережжі відповідала в цілому загальній періодизації революції 1905-1907 рр. Тому ми розглянемо страйковий рух поетапно: 1) весна-літо 1905 р.; 2) жовтень-грудень 1905 р. і 3) страйки 1906-1907 рр.

Перші сільські страйки відбулися на Полтавщині. Ще 2 квітня 1905 р. полтавський губернатор в листі О.Булигінупевнено прогнозував, що під час прибирання хлібів поміщики зіткнуться зі страйками, *“так як звідусіль чутно голоси, що фабричні робітники цим шляхом добились покращення свого становища”* [11]. Вже 21 квітня відбувся страйк 200 працівників Петровсько-Середовської економії княгині О.Лівен (Прилуцький повіт), які вимагали зменшити розцінки з відробітків за наймане рілля. Страйк припинився після виклику козаків і поліції, яка заарештувала 9 осіб [12]. Натомість вдало для страйкарів, які виступили малими силами (16 робітниць), завершилися переговори із власницею Снетинської економії Лубенського повіту. Вона змушена була задовольнити їхні вимоги: підвищити зарплату і звільнити прикажчика [13]. Жителі п'яти населених пунктів втягнулися у страйк, що розпочався 8 червня в маєтках поміщиків Каменського і Трепова у Переяславському повіті. Коли управлінці економії відмовились підвищити робітникам зарплату, страйкарів підтримали робітники економії Баталіна, с.Мартусовка і місцевої броварні [14]. Силами поліції 10 червня страйк був придушений, 15 його учасників були заарештовані; вимоги робітників, звісно, не були задоволені [15]. Загалом, влітку 1905 р. страйки відбулися в Золотоноському, Кременчуцькому, Лохвицькому, Лубенському, Переяславському, Пирятинському, Полтавському, Прилуцькому і Роменському повітах Полтавської губернії. Там, де адміністрація економії мала змогу звернутись по допомогу до поліції або військ, страйки придушувались силою, в іншому випадку - власники йшли на поступки або відтягували вирішення спірних питань. Із 20 страйків, що відбулися протягом червня-липня в губернії, 7 зупинили козаки і поліція. Поступки страйкарям були здійснені лише у 4 випадках [16]. Однотипних вимог страйкарів не висували; разом вони зводились до підвищення зарплати, зменшення робочого часу, звільнення адміністрації, пріоритетного найму місцевих селян, покращення харчування, умов оренди, зменшення відробітків.

При цьому популярністю користувалась вимога сплати за роботу 1 крб. на день (в середньому це підвищення на 100%). Жінки вимагали менше. Так, 500 робітниць економії герцога Лейхтенбергського у Прилуцькому повіті домогались підвищення плати на 10 коп. (30 коп. вони заробляли) [17]. Робітники Іванівської економії Роменського повіту, окрім підвищення платні, вимагали також повернення штрафів за останні 10 років [18].

У більшості випадків страйки в губернії відбувались неорганізовано, нерідко до вимог додавались погрози, які лише провокували власників звертатись до поліції. Зокрема, 20 червня 1905 р. робітники економії Петраша

Золотоноського повіту заявили, щоякщо їхні вимоги з підвищення оплати і гарантій працевлаштування не будуть задоволені, вони знищать маєток. Характерно, що провину за безробіття вони покладали на машини, які застосовувались в економії, тому домогалися заборонити їхнє використання [19]. Натомість організованістю і упертістю відзначався страйк робітників Диканської економії князя Кочубея, що скеровувався сільським самоуправлінням. Він почався 23 червня і завершився лише на початку серпня 1905 р. задоволенням більшості вимог страйкарів [20].

На Чернігівщині страйкова боротьба набрала найбільшого розмаху в Новозибківському повіті. Тут селяни сіл Манюків, Золотницького, Білого Колодязя, Малого і Великого Кривця у червні 1905 р. вручили адміністрації письмові вимоги про підвищення заробітної плати та поліпшення умов праці. Зокрема, для орача вимагали встановлення денної плати 1,5 крб., для косаря - 1,2 крб., пішого робітника - 1 крб., жінці - 60 коп. [21]. На відмову вони відреагували зняттям з робіт наймитів, примусивши адміністрацію маєтків викликати війська [22]. Безкомпромісного характеру набув липневий страйк у сл.Макіївка Ніжинського повіту, де селяни вимагали прийнятних для себе умов з найму і відробіткової оренди.

Попри наїзди козаків і арешти вожаків, селяни виступили згуртовано і на розпорядження місцевого орендаря сплачувати 30 крб. за дес. усім товариством влаштували зняття робітників в маєтку. В результаті, після 4 днів протистояння, орендар пішов на поступку, погодившись здавати землю по 10 крб. [23]. Успішно завершилися страйки селян сіл Нового Бикова і Петрівки Козелецького повіту, які пред'явили власникам вимоги зменшення вартості оренди. Замість 18 крб. за десятину вони добились оплати в 6 крб. Щоправда через два тижні під тиском губернського начальства селянам прийшлося відмовитись від угоди [24]. Подібні умови суто земельного характеру висували і страйкарі сіл Драбинівка Кобеляцького повіту, Крива Руда і Горюшине Хорольського повіту, Гнилиці Прилуцького повіту, Моїсеївки Пирятинського повіту [25].

Значним випробуванням для сільських хазяїв стала серія масових страйків селян Лебединського повіту, що охопили цей регіон у травні-червні 1905 р. Перші страйки відбулися 28 травня в поміщицьких економіях у селах Василівка і Зеленківка. Відразу кілька страйків вибухнуло 8 червня. В цей день застрайкували робітники Грунської та Андріївської економії графа Капніста кількістю 306 осіб і селяни 2-го Михайлівського товариства с.Михайлівка та хут.Андріївський. Цей виступ здійснювався за ланцюговою реакцією. Виступ в одній економії призводив до припинення робіт в іншій. Так, страйкуючі селяни с.Луциківка розігнали робітників Марківської економії, переконуючи їх не братися до роботи, поки їм не будуть платити по 1 крб. на день. А в Степній економії графа Капніста страйкарі побили робочих як штрейкбрехерів, що не схотіли приєднатись до загального страйку. 10 червня в с.Дмитрівка селяни розігнали прийдешніх робітників, а речі, що належали працюючим на полі жінкам, порубали косами і сапами. Поступаючись перед погрозами, управитель маєтків князів Щербатових змушений був видати штрафні гроші, які були стягнуті з селян за самовільний випас упродовж останніх 10 років. В той же день застрайкували робітники Штепівської

економії. 11 червня близько 400 селян с.Василівка висунули графу Капністу ряд вимог економічного характеру (всього 9 пунктів). Коли їм було відмовлено, селяни почали погрожувати прийдешнім робітникам, вимагаючи, щоб вони підтримали їх, і оголосили триденний страйк. 13 червня селяни с.Олександрівка відмовились від роботи в економії Воропаєвої і прогнали всіх прийдешніх робітників [26].

Отже, за короткий проміжок часу в Лебединському повіті відбулося 9 страйків, не беручи до уваги інші види боротьби селян. Їхня особливість полягала в тому, що разом із висуненням вимог суто пролетарського характеру (підвищення платні, покращення харчування, проведення своєчасного розрахунку, відміни штрафів, заміни наглядачів) селяни домагалися покращення умов оренди, відробіток та інших антифеодальних за змістом вимог. Так, страйкарі с.Зеленківка вимагали відвести їм в оренду сінокіс, а олександрівські селяни - віддати у найм 500 дес. рілля за помірну ціну [27]. В усіх виступах лебединських селян страйкарі добивалися усунення прийдешніх робітників, яких вони силоміць примушували тікати з економії. Відсутність якої-небудь солідарності між робочими полегшувала поліції завдання придушення страйків.

Вже у страйках першої половини 1905 р. проглядаються страйки зі зняттям і без зняття робітників. Це стосувалось, насамперед, "чужаків", робітників не зі своєї громади. Подібні вимоги в період революції ми можемо простежити скрізь, де відбувались аграрні страйки. У страйку 24 травня 1905 р. в с.Кленове Богодухівського повіту звільнення прийшлих наймитів фігурувало першим пунктом звернення до адміністрації [28]. В Полтавській губернії ми нарахували 8 випадків подібних вимог страйкуючих навесні-влітку 1905 р. [29]. А селяни с.Грицанівка Сумського повіту, не очікуючи поки місцева економія відреагує на їхні вимоги наймати тільки своїх, 1 вересня 1905 р. взагалі дубинами і револьверами розігнали курських наймитів [30].

Описані вище виступи відзначалися слабкою організованістю, малочисельністю і географічною обмеженістю. Переважно успіху вони не мали. Протягом весни-літа 1905 р. таких на Лівобережжі трапилося лише 45 [31]. Проте і ці рідкі виступи мали свої особливості порівняно зі страйками дореволюційного періоду. Новим, зокрема, стала участь у страйку всієї громади, адміністрація якої не тільки не вгамовувала страйкарів, а навпаки могла виступати керівником руху, як це було, зокрема, в Диканці і Макіївці [32]. Робились також спроби діяти злагоджено разом із робітниками інших економії (Лебединський повіт).

Спад страйкового руху на Лівобережжі прийшовся на період загального спаду селянського руху у другій половині 1905 р. Поступившись в одному випадку страйкарям, а в іншому - примусивши їх працювати на старих умовах, поміщики для себе добились спокійних жнив.

Новий підйом страйкового руху на селі співпав із загальною політичною кризою у жовтні 1905 р. За підрахунками М.Лещенка, в Полтавській губернії у жовтні-грудні 1905 р. відбулося не менше 33 страйків, у Харківській - 22, Чернігівській - 17. Разом - це 72 страйки або 31,3% подібних виступів по всій Україні за аналогічний період [33]. Як і навесні-влітку 1905 р., вимоги про покращення умов праці й її оплати поєднувалися з домаганням продажу

або оренди землі. Проте, сам характер страйків змінився. Страйк все більше влаштовувався не з метою добитись певних поступок, а для повного витиснення поміщика з землі. Кореспондент Вільного економічного товариства повідомляв із с.Ольшанки Прилуцького повіту, що страйк в його селі влаштовувався *“для відвернення уваги... рух готувався з метою відібрати всю землю в поміщиків”* [34]. Тому умови, які висували страйкарі, зазвичай були заздалегідь неприйнятними для власників економій. Астрономічні цифри зарплатні порівняно з реальними розцінками і легкий графік роботи в пунктах вимог доповнювались погрозами або показовим псуванням майна економій, грабунками, підпалами і т.п. Поряд відбувалися і звичайні селянські страйки, метою яких було досягнення певних поступок з боку власників. Якщо такі допускалися, то роботи відновлювались, і власники, і наймити мирно співіснували одне з одним.

Ще однією особливістю стає високоорганізований характер страйку. Він все більше влаштовувався за зразком страйків промислових робітників: обиралися страйкові комітети, охорона, займалося подвір'я економії, встановлювалися зв'язки зі страйкарями в інших маєтках. Іноді селяни взагалі виганяли власників і починали господарювати в тимчасово усупільнених економіях. Такий страйк виходив вже за межі тільки економічної боротьби, особливо коли в організації і роботі страйкомів брали участь представники Всеросійської селянської спілки (ВСС), есерів та інших організацій. Тоді страйк ставав ланкою цілої низки антипоміщицьких і антиурядових заходів. Основною соціальною силою страйкового руху при цьому були селяни-середняки і бідняки. Перші спирались на власне господарство для більш рішучого відстоювання своїх інтересів, другі залучалися до страйку від безвихідної ситуації. У страйках брала участь і та частина селянства, яка взагалі не наймитувала, що підтверджує вцілому антипоміщицький характер руху. Куркулі, що складала незначний прошарок громади, також приєднувались до страйкарів, побоюючись помсти з боку односельців за порушення корпоративних дій товариства. Таким чином, страйк оголошували здебільшого не працівники економій, а вся сусідня із власником громада.

Прикладом може служити страйк, що відбувся наприкінці листопада - на початку грудня 1905 р. у селах Великі і Малі Буромки Лубенського повіту. Страйк оголосили спочатку робітники економії, а згодом під проводом сільського старости застрайкувала вся громада. Були висунуті вимоги підвищення оплати праці, зменшення орендних розцінок, звільнення прийшлих працівників. Для того, щоб власник маєтку зробився більш поступливим, селяни підпалили його горілчаний завод [35].

У Полтавській губернії, за свідченнями кореспондентів Вільного економічного товариства, страйковий рух у листопаді 1905 р. охопив окремі волості Прилуцького, Лубенського, Роменського, Кременчуцького, Пирятинського, Переяславського, Миргородського і Хорольського повітів. У грудні страйковий рух поширився також на Кобеляцький і Золотоноський повіти [36]. На Полтавщині страйк, як правило, ставав лише прелюдією до погрому. Лише у Хомутецькій волості Миргородського повіту обійшлося без насилля. Тут власники, які на 6 днів загалом залишились без робітників, задовольнили частину вимог страйкарів, і роботи відновились [37]. На

поступки власники йшли під тиском обставин, не маючи змоги спертись на допомогу військ. Тим самим вони ставили себе у скрутне становище. Полтавський поміщик Родзянко скаржився П.Дурново на відмову губернатора направити солдат і обурено писав про вимушеність надмірних видатків: “...адже я не в змозі сплачувати щоденно насильно всученим (так у автора - К.Д.) поденщикам по 1,5 крб. Це ж 30 крб. у день! Усі службовці побиті, розігнані. Господи, де ж влада?” [38]. Якщо спокій і відновлювався силою, то тільки-но ескадрони залишали маєтки, страйки поновлювались, як це відбувалось у грудні 1905 р. в маєтку княгині Кочубей у Гадяцькому повіті [39]. Наприкінці 1905 р. страйки практично паралізували роботу економій в окремих частинах губернії. Проводилися вони із розмахом, охоплюючи цілі волості. Вирок із вимогами до власників економій укладався кількома громадами відразу і був адресований всім працедавцям на території волості. Лише за допомогою сили влада добилася припинення зупинки робіт.

На Харківщині страйковий рух розвивався нерівномірно. В основному припиняли роботу в окремих волостях Валківського, Богодухівського, Харківського і Сумського повіту. В останньому страйки почалися відразу після оголошення маніфесту 17 жовтня 1905 р. і прийняли планомірний та організований характер. Дії страйкарів скеровувались страйковим комітетом, який очолив земський лікар О.Агішевський. Страйкували, зокрема, селяни Степнянської, Морочанської, Хуторської, Графської, Хотінської і Корчаківської економій Строганової. Були висунуті вимоги підвищення оплати праці всім категоріям працюючих (поденщикам, місячним і річним робітникам) і зменшення робочого часу.

Страйки набули виключно мирного характеру. Коли в Корчаківській економії розбіглися постійні робітники і виникла загроза падіння худоби, страйковий комітет розпорядився надати трудову допомогу маєтку. Щоправда, це призвело до фактичного усупільнення економії. Волонтери зовсім не підпорядковувались адміністрації, молоко з економії продавали лише односельцям, приходили на роботу, коли їм заманеться і т.д. [40]. Але в цілому страйк в економіях Строганової відбувався в рамках зрілих форм боротьби за економічні права. Керівництву страйку вдалося запобігти зняттю з робіт прийшлих робітників, руйнуванню та грабунку поміщицьких маєтків. На період страйку робітники відмовилися від вживання алкоголю, а усі дії страйкарів координувалися страйковим комітетом. Адміністрація маєтків вимушена була втекти до Сум і звернутись по допомогу до губернатора. Але коли до Хотіні 29 жовтня 1905 р. прибула команда козаків, їм не вдалося відновити лад в маєтках. Врешті, їх господарі вимушені були піти на поступки і задовольнили усі вимоги страйкарів.

За зразком степанівських і хотінських селян у листопаді-грудні 1905 р. відбувались страйки в інших місцевостях повіту. Наприкінці листопада страйкували селяни в сс.Куянівка, Кекине, Низи, Новосуханівка і Терешківка [41]. 5 грудня припинили роботи робітники маєтку М.Алфьорової у с.Бездрик. Вони висунули вимоги збільшення заробітної плати, запровадження 8-годинного робочого дня, вищої оплати за підвезення буряків з поля селянськими хурами, збільшення провізії, зниження розцінки вартості патоки, запровадження розрахункових книжок, прийняття на роботу наглядачами

та сторожами виключно селян Верхньосироватської волості [42].

У грудні 1905 р. відбулися повторні страйки у маєтках Строганової. На мітингу 17 грудня у Хотіні, де зібралися робітники економії із Хотіні, Морочи, Яструбиного, Іволжина, Хутора і Степного, було ухвалено рішення розірвати усі відносини із власницею, її управляючим В.Зубером та проголошено, що віднині усі економії Хотінської волості переходять під контроль волосного комітету ВСС. Голосуванням було обрано нового управляючого - колишнього завідуючого Дмитрівською економією Д.Резнікова, який зобов'язався звітувати виключно перед комітетом [43]. Це рідкий, але показовий приклад усупільнення по-селянськи, ідея якого відштовхувалась від громадського егалітаризму та трудової етики селян-общинників.

Успішно діяв і страйковий комітет в с.Тимки Лебединського повіту, що знаходився під контролем місцевого осередку ВСС. Добиваючись переходу у розпорядження селян землі місцевих поміщиків Боярських, комітет розпорядився не допускати до робіт в їхніх маєтках робітників, а ті, що наважувались найматись, обкладалися зборами на користь комітету. Під вплив страйкому потрапили громади сусідніх сіл і хуторів. Селяни добилися низки поступок в оплаті праці і режимі трудового дня [44].

В інших місцевостях успіхи страйкарів були незначними. Там, де вони не могли спертись на реальну селянську організацію, зриви роботи завершувалися невдачею або мізерними результатами. Більше того, їх засуджували їхні ж односельці. В с.Селимівка Ізюмського повіту 25 листопада 1905 р. застрайкували робітники економії Шереметьєва. Після того, як управляючий погодився трохи підвищити їм зарплату, страйк миттєво припинився. Хоча виступ завершився примиренням, на найближчому сході більшість присутніх тут селян засудила чотирьох підбурювачів виступу, ледь не виключила їх з громади та примусила страйкарів відмовитися від підвищення зарплати [45]. Страйк у сл.Рубіжна Вовчанського повіту також припинився після незначного збільшення власником оплати праці [46]. Те саме відбулось і під час страйку в с.Хрущово-Микитівка Богодухівського повіту [47].

Виступи на промислових підприємствах, які знаходилися в сільській місцевості, нерідко супроводжувались страйками наймитів. Якщо на підприємствах значну частину складали селяни, то такий виступ міг загалом набувати аграрного характеру. Зокрема, 12-13 жовтня 1905 р. припинили роботу робітники порцелянового заводу Кузнецова у сл.Буди Харківського повіту. Звідси вони влаштовували маніфестації до сусідніх економій, де вимагали у їхніх власників коштів на годування страйкарів, загрожуючи погромами. Крім цього, у двох поміщиків були взяті письмові зобов'язання про безкоштовне користування сусідніми селянами випасами та підвищення плати для робітників їхніх економій - не менш 50 коп. для чоловіків і 40 коп. для жінок [48]. Аграрного характеру набув і страйк 11 листопада 1905 р. на рафінадному заводі у сл.Білий Колодязь Вовчанського повіту. Його учасники, окрім вимоги підвищення оплати праці, висунули умови про здачу заводом землі в оренду. До робітників приєдналися всі селяни слободи. Лише своєчасне прибуття військ попередило погром підприємства [49]. Подібний виступ у Вовчанському повіті відбувся на цукроварні Роттермунда у

сл.Рубіжна. Підтримавши робітників заводу, селяни поставили вимогу графу Гендрикову не віддавати землю в оренду власнику цукроварні, погрожуючи йому самовільно засіяти її навесні [50]. До страйку в економії Батишева в с.Прелесне Ізюмського повіту долучились залізничники Слов'янського депо, які загітували селян не очікувати результатів переговорів з поміщиком, а приступити до прямого захоплення землі. 23 листопада 1905 р. під керуванням соціал-демократів було здійснено відмежування 1030 дес. економічної землі на користь громади [51].

В Чернігівській губернії страйковий рух наприкінці 1905 р. не набув значного поширення. Поодинокі страйки швидко переростали в погроми, через що взагалі їх складно виділити. Так, у жовтні 1905 р. селяни с.Локнисте Чернігівського повіту зняли службовців і управляючого в сусідній економії та призначили на їхнє місце своїх. Але замість продовження страйку селяни здійснили безглуздий погром маєтку [52].

Як й інші форми селянської боротьби, страйковий рух взимку 1906 р. згас внаслідок репресивних заходів влади. Побоювання, пов'язані з відновленням аграрних страйків з початком польових робіт, примусили чиновників зайнятись карною правотворчістю. 15 квітня 1906 р. були прийняті *“Правила проти виникнення страйків серед сільських робітників”*. Згідно з ними, винні у підбурюванні до страйку підлягали тюремному ув'язненню на строк від 6 місяців до 1 року; винні в ушкодженні майна господаря під час страйку - ув'язненню від 3 до 6 місяців [53]; ініціатор страйку, що не працював в економії, карався позбавленням волі на строк від 2 до 8 місяців. Ще жорсткіше карались члени страйкових *“злочинних спілтовариств”*. Їх могли ув'язнити на строк до 4 років з позбавленням ряду прав [54]. Для порівняння, згідно діючих до цього *“Положень про найм на сільські роботи”*, законодавство карало лише за *“самовільний ухід”* і *“неявку на роботу”* і тільки за тієї умови, якщо робітник *“не виконає законної вимоги поліції про повернення до наймача”*. В такому випадку винного ув'язнювали строком до 1 місяця [55].

Незважаючи на жорсткі *“Правила”*, страйковий рух у 1906 р. лише набирав сили. В умовах військового стану, наїздів військових експедицій, масових арештів селянських ватажків страйк залишався чи не єдиним відносно мирним і ефективним засобом боротьби. У 1906 р. страйк набуває поширення саме в тих місцевостях, де минулого року були переважно погроми або селянський рух не проявлявся зовсім. Але як і у 1905 р. його питома вага серед інших аграрних виступів залишалась мізерною. За підрахунками М.Лещенка в 1906-1907 рр. на Лівобережжі відбулося 106 страйків [56]. Це менше порівняно з 1905 р., проте більшість з них припала на літо 1906 р., що робило ці виступи помітними на загальному фоні боротьби. До того ж збільшилася кількість страйків, що вирізнялися масовістю, тривалістю і впертістю їх учасників.

Половина страйків означеного періоду припадала на Харківщину (54). При цьому 42 страйки відбулися тут навесні-влітку 1906 р., охопивши Харківський, Сумський, Лебединський, Валківській і Богодухівський повіти [57]. Найгучніші виступи відбулися 28 червня 1906 р. у с.Руднівка та 6 березня 1907 р. у с.Кіндратівка Сумського повіту [58]. Обидва виступи мали

пролетарський характер. Припиняючи роботу, працівники економій висували їхнім власникам вимоги щодо покращення умов праці і підвищення зарплати. Отримавши відмову від власника А.Савича, руднівці зняли з ланів усіх робітників і направилися до сусіднього с.Рогізне, де вимагали від економії Прянішнікова надати їм роботу на умовах, які запропонували вони самі. На заклик поміщиків 30 червня 1906 р. у село прибули два ескадрони драгунів. Троє селян під час наведення порядку були поранені, 25 - ув'язнені [59]. Арештами завершився і страйк кіндратівських селян [60].

В Степнянській економії Сумського повіту 5 червня 1906 р. селяни, припинивши роботи, домагалися збільшення оплати праці на 50%, запровадження десятигодинного робочого дня, покращення харчування і санітарних умов проживання в казармах. Вони заявили, що не стануть до роботи, доки ці вимоги не будуть виконані, через що економії прийшлося йти на деякі поступки. Аграрного характеру набув страйк в с.Павлівка Сумського повіту. Його учасники не допускали до роботи прибулих з інших сіл робітників, заявивши їм: *“В економію ви не ходіть. Нам гроші не потрібні, а потрібна земля”* [61].

Іншим епіцентром страйкового аграрного руху на Харківщині був Валківський повіт. Аграрні цілі ставили селяни і в тих випадках, коли вони домагалися збільшення розміру заробітної плати в кілька разів проти існуючої. Ставлячи неймовірно високі вимоги щодо підвищення заробітної плати, селяни тим самим прагнули створити нестерпні умови для ведення господарства поміщиками й примусити їх передати свої землі в оренду або продати. Так, навесні 1907 р. валківський повітовий справник доповідав губернатору, що селяни с.Просяне припинили роботи в економії купця Абдула з метою взагалі вигнати його з маєтку. Подібний страйк стався і в с.Георгіївка [62]. Те саме спостерігаємо і в інших місцевостях Харківщини. Зібравшись 10 червня 1906 р. на сходку, селяни Куп'янської волості прийняли рішення встановити поденну плату робітникам місцевих економій в такому розмірі: чоловікам - 3 крб., жінкам - 2 крб. і домашнім робітницям - 50 коп., що було викликом всій поміщицькій економії [63].

Сутичками між місцевими і прийдешніми робітниками супроводжувались страйки в Богодухівському повіті навесні 1906 р. Зупинки робіт тут здійснювались селянами, насамперед, з метою добиватись права працювати *“у свого поміщика”*. Такі виступи мали місце у селах Каплунівка, Кленівка, Олександрівка, Пархомівка й Ніколки [64]. В окремих випадках селяни з метою забезпечення себе більшим заробітком добивались від поміщиків обіцянки не застосовувати на польових роботах сільсько-господарські машини, що трапилося, зокрема, 2 липня 1906 р. в економії Харитоненка в с.Покровське Охтирського повіту [65]. Страйкові виступи аграрного типу набрали досить гострого характеру в 1907 р. і в ряді сіл Лебединського повіту [66].

Влітку 1906 р. страйк став головною формою протесту на Полтавщині. Протягом червня-липня тут відбулося понад 26 страйків [67]. Полтавський губернатор був навіть схильним перебільшувати з намірами революціонерів підняти загальний страйк на селі і в місті з метою захоплення ними влади [68]. Практично усі страйки на Полтавщині мали аграрний характер, при

цьому ініціатива щодо їхнього проведення нерідко надходила не від самих робітників, а від жителів сусідніх сіл, що страждали від безробіття і малоземелля. Гостра страйкова боротьба розгорнулася у сл. Диканька й на х. Балясний. За суттю цей виступ був продовженням тієї боротьби, що вели проти власника князя В. Кочубея диканські селяни попереднього року. Зібравшись на мітинг 19 червня 1906 р., селяни оголосили страйк, в якому взяли участь понад 3 тис. осіб як самих робітників, так і безробітних селян. Для керівництва страйком був обраний комітет у складі 25 осіб, очолюваний місцевим священиком [69]. Страйкарі висунули вимоги збільшення поденної плати чоловікам до 1,2 крб., жінкам - до 80 коп., півробітникам - до 40 коп., строковим робітникам - на 50%. Також страйкарі вимагали замінити прийдешніх робітників місцевими. Головною ж вимогою стала віддача землі в оренду без обмежень по 5 крб. за 1 дес. В. Кочубей відмовився задовольнити ці умови і, врешті, після арешту членів страйкому, роботи в маєтку відновилися [70]. За іншими даними, князь все ж таки пішов на поступки. Більшовицьке "Ехо" відмічало, що внаслідок переговорів був встановлений десятигодинний робочий день, а плата піднялася на 30% [71]. Під впливом цього виступу відбулися також страйки у селах Надія і Воронянщина Полтавського повіту, Мелехів, Городище і Загребелля Лохвицького повіту, Олександрівка і Забарин Костянтиноградського повіту, Сокиринці і Глиниця Прилуцького повіту, Жоржівка, Яковенщина і Кирило-Ганнівка Зінківського повіту. Головним пунктом вимог була умова про оренду землі по 5 крб. за 1 дес. замість 15-20 крб. [72].

Самостійно від диканського страйку відбувся виступ у с. Жуки Полтавського повіту. Страйкарі розділили вимоги окремо для робітників економії і для навколишніх селян. Як і в Диканьці, головна умова зводилася до зменшення ціни за оренду землі. Серед робочих вимог фігурувало побажання збільшити поденну оплату праці для чоловіків і жінок з 60 і 40 коп. до 90 і 60 коп. відповідно, а в майбутньому взагалі ліквідувати різницю в оплаті праці за статтю. Звернення з вимогами підписали 253 представники с. Жуки і хуторів Бершацький, Полузєр'я, Вивіз і Цоколівка [73]. Для керівництва страйком був обраний страйком у складі 8 осіб, який знаходився під впливом УСДРП. Те, що дії селян спрямовувалися досвідченими партійними робітниками, пояснює грамотність і виваженість петиції з реальними вимогами та правильна організація керівництва страйку, в тому числі і сувора дисципліна та порядок. Для порівняння, під час страйку в Диканці місцевий страйком тричі переписував петицію, оскільки між самими комітетчиками не було згоди. В результаті, керуючись принципом "*Чим більше, тим краще*", диканці висунули заздалегідь неприйнятні умови згоди. По-друге, в Жуках не вимагали звільнення чужинців. І строкові, і поденні робітники добивалися підвищення оплати праці і покращення умов праці для всіх категорій працюючих в економії. Звісно, подібне примирення агітувалось з боку есдеків.

Коли економія відмовила робітникам у задоволенні вимог, 19 червня 1906 р. в ній припинилися роботи. Управляючий економією змушений був підтримувати зв'язок і вести переговори зі страйкомом як представницьким органом, який вказував, кому з робітників ставати на яку роботу і коли. Таке

двовладдя в економії тривало 38 днів. Діяльність страйкому не обмежувалися переговорами із адміністрацією. Проводилася просвітницька робота серед селян. Зокрема, випускались прокламації, в яких роз'яснювались протиріччя між підприємцями і робітниками, проводилась оцінка пересічного політичного моменту. Страйк у Жуках його ініціатори розглядали як ланку загальної боротьби проти царату, який завершиться народним повстанням проти режиму і встановленням соціалістичного ладу. На арешт трьох керівників виступу комітет відреагував відозвою до єднання і продовження страйку. Про успішне керування страйком вказує і звіт місцевого пристава. Він відмічав, що в Жуках народ встиг настільки згуртуватись, що ніхто й нічого для з'ясування причин страйку поліції не каже. Незважаючи на відчутні збитки від безробіття, жуківці до роботи так і не приступали [74]. Врешті, власник економії змушений був піти на поступки, а окружний суд виправдати всіх засуджених за керування страйком [75].

Решті акцій бракувало злагодженості з діями інших робітників, що звужувало фронт страйкової боротьби, робило виступи замкнутими і не виправдовувало, як правило, сподівань страйкарів на успіх. Прикладом цьому є страйк в с. Степанівка Полтавського повіту. Тут 24 липня 1906 р. 200 місцевих жителів, з яких лише незначна кількість працювала в економії Качалова, висунули адміністрації маєтку, поряд з умовами чисто аграрного характеру, вимоги про звільнення робітників з інших сіл і працевлаштування надалі виключно степанівців [76]. Коли їм було відмовлено, вони влаштували бійку з робітниками економії, прогнали їх і захопили територію господарства. У відповідь були викликані війська і проведені арешти активних учасників виступу [77]. Це типовий приклад пануючого тоді на Полтавщині слабоорганізованого страйку. Його учасники не намагалися залучити прийдешніх наймитів до виступу, як жуківці, а спрямовували агресію проти поміщика в бік конкурентів на ринку праці. Звісно, що окремих насильницьких виступ був приречений на провал.

Інший напрям приймали повторні страйки або такі, що влаштувались на підтримку вимог інших груп робітників. У квітні 1906 р. в маєтку Олександровича в с. Литвини Лубенського повіту застрайкували робітники, які почали добиватися зменшення трудового дня до 8,5 год. У відповідь адміністрація звільнила всіх робітників і замінила їх робітницями. Але останні теж застрайкували, домагаючись повернення чоловіків на роботу і задоволення їхніх вимог. В результаті економія, втрачаючи гроші на простоях роботи, змушена була поступитись [78]. Солідарність проявили й арештанти полтавських виправних рот, яких пригнали до маєтку Скліфосовського в Полтавському повіті замість строкових робітників, звільнених за оголошення страйку. В'язні тут же висунули такі ж умови, що й їхні попередники, добившись повернення звільнених і підвищення оплати праці [79]. Бували випадки спільного виступу сільських і заводських робітників. Так, у липні 1906 р. страйк оголосили наймити економії Веприківського товариства в передмісті Гадяча. Вони домагалися збільшення поденної плати, покращення харчування і звільнення одного прикажчика. Управляючий у відповідь викликав козаків. Тоді 200 страйкарів з хуторів Теплий і Холодний з'явилися на цукроварні, де до них приєдналися заводські робітники. Під спільним

тиском страйкуючих власники економії змушені були піти на поступки [80].

У 1906-1907 рр. страйковий рух виразно проявився і на Чернігівщині, охопивши Глухівський, Городнянський, Сосницький, Конотопський, Борзенський, Козелецький і Ніжинський повіти. Концентрацією страйків у травні-червні 1906 р. особливо відзначалися Конотопський, Глухівський і Ніжинський повіти. Вони відбулися в селах Шпотівка, Підлипне, Гирівка, Кропивне, Рубанка Конотопського повіту, Хотьминівка, Макове, Ярославець, Уздиця, Полкова Слобода Глухівського повіту, Монастирище, Рівчак-Степанівка, Макіївка, Дорогинці, Носівка, Безуглівка і Вертіївка Ніжинського повіту [81]. Страйки тут мали змішаний характер і супроводжувалися витисненням місцевими селянами прийдешніх робітників. Іноді це провокувалося самими власниками. Зокрема, коли селяни с.Монастирище Ніжинського повіту, попередньо домовившись із жителями навколишніх сіл, у травні 1906 р. оголосили страйк, вимагаючи від адміністрації місцевої економії підвищення заробітної плати з 25 коп. до 1 крб. на день, остання, відхиливши вимоги страйкарів, найняла поденних робітників у віддалених селах з оплатою в 50 коп. Але як тільки наймити приступили до роботи, місцеві робітники розігнали їх, а прикажчиків побили. Коли з'явилася реальна загроза спалення маєтку, поміщик погодився підвищити заробітну плату до 70 коп. в день. Подібні виступи спостерігалися в селах Рубанка Конотопського повіту, Степанівка Ніжинського повіту, Харківці, Безуглівка і Курилівка Козелецького повіту [82]. Як правило, зі страйкарями не церемонилися і викликали військових. Коли в с.Плошки Глухівського повіту страйкарі блокували економію, познімавши її робітників, поліція миттєво відреагувала відправкою військ і влаштувала масові арешти учасників акції [83]. Тож більшість страйків припинялась репресивним шляхом. Лише в окремих випадках власники все ж змушені були збільшити поденну оплату праці.

Причини страйків обумовлювалися тяжким матеріальним становищем селянства і доповнювали його боротьбу за землю. Один з диканських страйкарів писав: *“Ми не наймаємось, а продаємось, і до кінця цього строку не бачимо, не знаємо про рідних, про батьківщину... Коли ми їмо глевкий, як глина, хліб, нас їть за нього очима хазяїн... Нам так тяжко живеться, як нікому. Люди всякого стану що-небудь чують і бачать. Ми ж бачимо і знаємо тільки роботу. Всіх людей називають людьми, тільки нам нема іншого імені, як “ледащо”, “лежень”, “валюка”, “наймит”* [84]. Фабричний інспектор К.Краузе в листопаді 1905 р. у доповіді Міністерству фінансів про причини страйку на Старинському цукровому заводі в Переяславському повіті писав, що страйк, до якого залучились усі жителі села, відбувся через критичну ситуацію, в якій опинилися місцеві мешканці. У жовтні були звільнені робітники цукрових плантацій, з мізерними заробітками повернулися і відхідники з Півдня, *“але з великим запасом свідчень відносно торішніх подій”*. Село наповнилось також звільненими у запас солдатами. Потерпаючи від безробіття, селяни с.Старе почали вимагати від адміністрації заводу дати роботу всім бажаючим. Коли адміністрація заводу пояснювала страйкарям, що за бажанням громадськості кадрові питання не вирішуються, вони відповідали: *“А куди нам йти?”* або *“Якщо робітникам не буде справи*

всередині заводу, то нехай когось садовлять на трубу” [85].

В цілому, як бачимо з вимог, що висувались страйкарями, ситуація на ринку праці як у 1905 р., так і в наступні роки залишалась важкою. Низька оплата праці (25-50 коп. на день), надмірна тривалість робочого часу (від 5 до 20 годин), низькокалорійне і неякісне харчування, зневага з боку працедавців та інші нецивілізовані умови для роботи наймитів лише заглиблювали антагонізм між організаторами і трудовим елементом виробництва. Проте, гострота конфлікту ставала ще драматичнішою, коли страйк не обмежувався лише одними домаганнями покращити умови праці. У більшості випадків ми спостерігаємо змішану форму страйку. Поряд із пролетарськими вимогами висувалися й суто аграрні (віддача землі в оренду під встановлену селянами ціну, зниження розцінок з відробіток, ліквідація черезсмужжя). Тож і селянський страйк переважно був не справою окремої групи наймитів, а всієї громади, що ставало свідченням прояву громадського корпоративізму.

Нерідко оголошення страйку було лише приводом до поглиблення земельного конфлікту із поміщиком, і тоді виступ, окрім припинення робіт, супроводжувався потравами, покосами, підпалами, захопленням рілля і нападами на службовців економій. Такий страйк ми відносимо до чисто аграрного, мета якого полягала не стільки у задоволенні умов з покращення трудових прав працівників, скільки у виправленні ситуації нестачі землі. Вищезгадуваний К.Краузе, оцінюючи страйковий рух у Костянтиноградському повіті, зазначав, що коли страйкуючі робітники в промисловому світі думають лише про збільшення заробітку і зменшення робочого часу, страйкуюче селянське населення в першу чергу мріє про витиснення землевласників - не селян із землі і про її перехід селянам [86].

Стратиграфія селянських страйків була б неповною, якщо не виявляли виступи зі зняттям робітників і без зняття. Перші також умовно можна поділити, оскільки зняття “своїх” і “чужих” відбувалося по-різному. “Свої” просто залучалися до загального виступу; організовувалися заходи проти штрейкбрехерства. “Чужі” виганялися. В даному випадку селяни боролись за право працювати на “свого” пана, сусідами якого вони були. Таким страйкарям бракувало солідарності, тому й акцент боротьби, що ми бачимо на прикладі Богодухівських страйків 1906 р., був зміщений з протидії поміщику на конкуренту боротьбу із прийдешніми робітниками, які, у розумінні селян, посягали саме на їхній заробіток.

На нашу думку, подібні виступи є свідченням стихійності селянських страйків. Їх учасники самі ставали його ініціаторами, самі як могли планували свої дії і переважно не тяжили до більш організованих форм страйкового руху. Щоправда, під час страйку в Диканьці аграрії створили страйком, проте він за суттю виконував не стільки функцію мозкового центру руху, скільки роль групи парламентарів диканьської сільської громади. В подібних виступах, принаймні у поліцейських документах, навіть при згадуванні про загальний вплив революційної ситуації в країні не фігурують партійні активісти.

Зовсім інший характер приймав страйк, коли за справу бралися політичні опозиціонери. Тоді страйк ставав серйозним випробуванням для власників економій, а іноді, як у Хотіні, навіть зазіхав на саму приватну

власність поміщиків. Таких виступів було небагато. Найбільші з них сталися у Жуках і Строганівських економіях. Тут ми бачимо правильно організовані органи керування страйку, прагнення до цивілізованого вирішення конфлікту, гасіння конфліктів між місцевими і прийдешніми робітниками, намагання спертись на обидві групи працівників під час виступу, забезпечення порядку, висування чітких і доступних для виконання вимог. Такі страйки претендують на окреме від попередніх категорій узагальнення, як організовані.

Таким чином, в парних конструкціях існуючих на сьогодні класифікацій сільськогосподарських страйків - без і зі зняттям робітників, з пролетарськими і аграрними вимогами, стихійними (слабоорганізованими) й організованими, на нашу думку, краще спиратися на останню пару груп. Це дозволить точніше визначити роль і значення кожного окремого виступу або низки страйків, встановити їхні типові характеристики. Для Лівобережжя, на нашу думку, були притаманні страйки переважно першої групи. В 1905 р. організовані страйки ми зустрічаємо лише в Сумському повіті, в 1906 р. - у Полтавському.

Страйковий рух проявлявся різноманітно на Лівобережжі і в часовому, і географічному просторі. На Чернігівщині, зокрема, він влітку 1905 р. охопив північно-східні повіти, восени зник практично зовсім і згодом проявився в травні-липні 1906 р. в чорноземній зоні губернії. Подібна міграція у бік розширення спостерігалася на Харківщині. Найраніше страйковий рух виявився у Харківському, Сумському і Лебединському повітах, а згодом проявився в решті регіонів губернії. На Полтавщині центри страйкового руху - Полтавський, Лубенський, Миргородський, Прилуцький повіти - залишалися стабільними. Тут страйки, як і на Харківщині, проявлялися сезонно, що пов'язано із зерновим характером виробництва економії. Тому вони і припадали переважно на весну-літо. Лише у Сумському повіті Харківської губернії, де велика кількість економії мала промислове або м'ясо-молочне спрямування, страйки відбувались і взимку.

В цілому страйки 1905-1907 рр. кількісно значно поступалися всім іншим видам селянських виступів і нерідко піддавалися деформації в бік погромів. Проте, вони стали вишколом соціальної боротьби для десятків тисяч селян, продемонструвавши їм свою ефективність у боротьбі за свої права. Незважаючи на те, що страйки в цілому не виправили становища селянства, вони значно вплинули на зміну сприйняття селянами свого статусу як найманого працівника і ставали реальною альтернативою погромному руху.

1. *Обнинский В.* Полгода русской революции. Сборник материалов к истории русской революции (октябрь 1905 - апрель 1906 гг.). - М.: Тип. И.Н.Холчев и К^о, 1906. - Вып.1; *Он же.* Летопись русской революции. Дума и революция. - М.: В.М.Саблин, 1907. - Вып.1-2; *Общественное движение в России в начале XX-го века / под ред. Ю.Мартова, П.Масова и А.Потресова.* - СПб.: Изд. Общества "Общественная польза", 1909. - Т.1-3.

2. *Веселовский Б.* Крестьянский вопрос и крестьянское движение в России (1902-1906 гг.). - СПб.: Зерно, 1907.

3. *Маслов П.П.* Аграрное движение в России. - СПб.: Изд. общества "Общественная польза", 1908. - Кн.1-2.

4. *Шестаков А.* Борьба сельских рабочих в революции 1905-1907 гг. - М.-Л.: Госиздат, 1930.

5. *Котлов П.Е.* Крестьянское движение на Полтавщине в 1905-1907 гг. // Вопросы истории. - 1955. - №3. - С.100-109; *Кудлай П.* Селянський рух на Чернігівщині в 1905 році // Наукові записки КДУ ім.Т.Г.Шевченка. - 1955. - Т.14. - Вип.6: Історичний збірник. - С.45-68; *Шумилов М.Н.* Движение сельскохозяйственных рабочих в 1905-1907 годах // Вопросы истории. - 1955. - №9. - С.76-84; *Живолуп Е.К.* Крестьянское движение в Харьковской губернии в 1905-1907 гг. - Харьков: Харьковское областное издательство, 1956; *Олійник Л., Гора О.* Селянський рух на Чернігівщині в 1905-1907 рр. - К.: Радянська школа, 1959.
6. *Рева И.Н.* Забастовочная борьба сельскохозяйственного пролетариата в Первой русской революции (на материалах Левобережной Украины) // История СССР. - 1975. - №5. - С.83-98.
7. *Леценко Н.Н.* Стачки сельскохозяйственных рабочих и крестьян на Украине в период Первой русской революции // Из истории экономической и общественной жизни России. - М.: Наука, 1976. - С.205-223.
8. *Рева И.Н.* Забастовочная борьба сельскохозяйственного пролетариата в Первой русской революции... - С.83.
9. *Леценко Н.Н.* Стачки сельскохозяйственных рабочих и крестьян на Украине в период Первой русской революции. - С.210, 213.
10. *Леценко М.Н.* Українське село в революції 1905-1907 рр. - К.: Наукова думка, 1978. - С.210.
11. Державний архів Російської Федерація (далі - ДАРФ). - Ф.102: Департамент поліції. - Оп.233. - Спр.2550. - Ч.37: Про селянські безлади в Полтавській губернії, 1905 р. - Арк.3-4.
12. Там само. - Арк.15-24.
13. *Котлов П.Е.* Крестьянское движение на Полтавщине в 1905-1907 гг. // Вопросы истории. - 1955. - №3. - С.102.
14. Там само.
15. ДАРФ. - Ф.102: Департамент поліції. - Оп.233. - Спр.2550. - Ч.37: Про селянські безлади в Полтавській губернії, 1905 р. - Арк.38-39.
16. 1905 год на Украине: хроника и материалы / Под ред. *М.И.Мебеля.* - Х.: Пролетарий, 1926. - Т.1 (январь-сентябрь). - С.270-278.
17. Там само. - С.272.
18. Там само. - С.271.
19. Там само.
20. Там само. - С.277.
21. Там само. - С.273.
22. *Леценко М.Н.* Українське село в революції 1905-1907 рр. - К.: Наукова думка, 1978. - С.162.
23. 1905 год на Украине: хроника и материалы. - С.282.
24. Аграрное движение в России в 1905-1906 гг. Труды Императорского вольного экономического общества. - СПб.: АО Брокгауз-Эфрон, 1908. - Т.II. - С.367.
25. ДАРФ. - Ф.102: Департамент поліції. - Оп.233. - Спр.2550. - Ч.37: Про селянські безлади в Полтавській губернії, 1905 р. - Арк.43, 51.
26. Державний архів Сумської області (далі - ДАСО). - Ф.Р-2362. - Оп.1. - Спр.11: Матеріали про революційний рух на Сумщині у 1905-1906 рр. (поліцейські рапорти, списки неблагонадійних осіб, копії прокламацій). - Арк.59-68.
27. Там само. - Арк.58, 65.
28. 1905 год на Украине: хроника и материалы... - С.227.
29. Там само. - С.270-277; ДАРФ. - Ф.102: Департамент полициии. - Оп.233. - Спр.2550. - Ч.37: О крестьянских беспорядках по Полтавской губернии, 1905 г. - Арк.15-39.
30. 1905 год на Украине: хроника и материалы. - С.287.
31. *Леценко М.Н.* Українське село в революції 1905-1907 рр. - С.162.
32. 1905 год на Украине: хроника и материалы. - С.277, 282.
33. *Леценко М.Н.* Українське село в революції 1905-1907 рр. - С.178.
34. Аграрное движение в России в 1905-1906 гг. - С.329.
35. Там само. - С.328.
36. Там само. - С.330-331.
37. Там само. - С.328.
38. ДАРФ. - Ф.102: Департамент полициии. - Оп.233. - Спр.2550. - Ч.37: Про селянські безлади в Полтавській губернії, 1905 р. - Арк.192-193.
39. Там само. - Арк.199.
40. ДАСО. - Ф.Р-2362. - Оп.1. - Спр.11: Матеріали про революційний рух на Сумщині у 1905-1906 рр. (поліцейські рапорти, списки неблагонадійних осіб, копії прокламацій). - Арк.38-40.

41. Местная хроника // Сумской голос. - №4. - С.3; Местная хроника // Сумской голос. - №6. - С.3.
42. Харьков и Харьковская губерния в первой русской революции 1905-1907 гг.: Сборник документов и материалов / [ред. и авт. вступ. статьи Ю.Ю.Кондуфор; сост. М.П.Авдушева, В.А.Вострикова, Л.В.Гусева, И.В.Демкин, С.О.Розин]. - Харьков: Харьковское областное издательство, 1955. - С.241-243.
43. Пороскун І. Спогади про 1905 рік / 1905 рік на Сумщині. - Суми: Плуг і молот, 1930. - С.97-98.
44. Рева И.Н. Забастовочная борьба сельскохозяйственного пролетариата в Первой русской революции. - С.89.
45. ДАРФ. - Ф.102: департамент поліції. - О.233. - Спр.2550. - Ч.60: Селянські безпорядки у Харківській губернії. - Арк.175.
46. Там само. - Арк.178.
47. Живолуп Е.К. Крестьянское движение в Харьковской губернии в 1905-1907 гг. - С.93.
48. ДАРФ. - Ф.102: Департамент поліції. - Оп.233. - Спр.2550: Селянські безладдя в Харківській губернії. - Арк.140.
49. Центральний державний історичний архів України у м.Київ (далі - ЦДІАУ). - Ф.336: Харківське губернське жандармське управління. - Оп.1. - Спр.1099: Про хвилювання селян Харківської губернії, 1905 р. - Арк.147.
50. Живолуп Е.К. Крестьянское движение в Харьковской губернии в 1905-1907 гг. - С.104.
51. Рева І.М. Селянський рух на Лівобережній Україні 1905-1907 рр. На допомогу вчителю історії. - К.: Радянська школа, 1964. - С.99-100.
52. Аграрное движение в России в 1905-1906 гг. ... - С.359.
53. Веселовский Б. Крестьянский вопрос и крестьянское движение в России (1902-1906 гг.). - С.117.
54. Уголовное уложение о наказаниях. - СПб.: Издание юридического книжного магазина Н.К.Мартынова, комиссионера государственной типографии, 1909. - С.658-659.
55. Веселовский Б. Крестьянский вопрос и крестьянское движение в России (1902-1906 гг.). - С.117.
56. Лещенко М.Н. Українське село в революції 1905-1907 рр. - С.338.
57. Рева И.Н. Забастовочная борьба сельскохозяйственного пролетариата в Первой русской революции... - С.97; Аграрное движение в России в 1905-1906 гг. - Т.ІІ. - С.301.
58. Лещенко Н.Н. Стачки сельскохозяйственных рабочих и крестьян на Украине в период Первой русской революции // Из истории экономической и общественной жизни России. - М.: Наука, 1976. - С.291; Рева И.Н. Забастовочная борьба сельскохозяйственного пролетариата в Первой русской революции... - С.91.
59. Рева И.Н. Забастовочная борьба сельскохозяйственного пролетариата в Первой русской революции... - С.91.
60. Державний архів Харківської області (далі - ДАХО). - Ф. 3: Канцелярія Харківського губернатора. - Оп. 287. - Спр.1140: Про революційні виступи селян с. Кіндратівка Сумського повіту. - Арк.3.
61. Там само. - Спр.2053: Про групу осіб, заарештованих за звинуваченням в організації страйку і зупинці сільськогосподарських робіт в Павловській економії в Сумському повіті. - Арк.1-2.
62. Там само. - Спр. 1877: Про групу селян, заарештованих за зрив сільськогосподарських робіт в економії поміщиків в Валківському повіті. - Арк.1.
63. Лещенко М.Н. Українське село в революції 1905-1907 рр. - С.256.
64. Аграрное движение в России в 1905-1906 гг. - С.365; Живолуп Е.К. Крестьянское движение в Харьковской губернии в 1905-1907 гг. - С.122-123; ЦДІАУ. - Ф.336, 1906. - Спр.1730. - Арк.29-30.
65. ЦДІАУ. - Ф.320: Полтавське губернське жандармське управління. - Оп.1. - Спр.395: Дізнання про дворянку Олену Гулькевич та інших, які звинувачуються в поширенні буржуазно-націоналістичної літератури, виданої полтавською "Громадою" УДП в м.Шишаках. - Арк.14.
66. Аграрное движение в России в 1905-1906 гг. ... - С.362.
67. Котлов П.Е. Крестьянское движение на Полтавщине в 1905-1907 гг. // Вопросы истории. - 1955. - №3. - С.107.
68. Державний архів Полтавської області (далі - ДАПО). - Ф.83: Канцелярія Полтавського цивільного губернатора. - Оп.1. - Спр.55: Циркуляри Департаменту поліції про прийняття енергійних заходів у придушенні революційного повстання, порядок передачі справ на розгляд в окружні суди і резолюція конференції соціал-демократів м.Миколаїва. - Арк.45.

69. *Лещенко Н.Н.* Стачки сельскохозяйственных рабочих и крестьян на Украине в период Первой русской революции // Из истории экономической и общественной жизни России. - М.: Наука, 1976. - С.217.
70. Документи та матеріали до селянських рухів на Полтавщині в революцію 1905-1907 рр. / Записки Полтавського інституту соціального виховання. - Полтава: Поліграфтрест. - 1930. - Т.V. - С.48-49.
71. Революция 1905-1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов в двух томах / Под ред. *Ф.Е.Лося, И.П.Олейника, В.И.Шелудченко.* - К.: Госполитиздат УССР, 1955. - Т.II. - Ч.II. - С. 186-187.
72. *Лещенко М.Н.* Українське село в революції 1905-1907 рр. - С.248, 254.
73. ДАПО. - Ф.540: Полтавський окружний суд. - Оп.5. - Спр.7: Спостережна справа зі звинувачення І.Пігури, Г.Локотки, С.Кошася та ін. - Арк.79, 101.
74. *Рева И.Н.* Забастовочная борьба сельскохозяйственного пролетариата в Первой русской революции. - С.95.
75. ДАПО. - Ф.540: Полтавський окружний суд. - Оп.5. - Спр.14: Спостережна справа зі звинувачення І.Волка, С.Молодчого, С.Тринога та ін. - Арк.14.
76. Документи та матеріали до селянських рухів на Полтавщині в революцію 1905-1907 рр. - С.49.
77. ДАПО. - Ф.540: Полтавський окружний суд. - Оп.5. - Спр.3: Спостережна справа зі звинувачення О.Матвієнка, П.Гарбуза, Г.Осадчого та ін. - Арк.129.
78. Ведомости с мест // Полтавщина. - 1906. - №87. - С.3.
79. *Шестаков А.* Борьба сельских рабочих в революции 1905-1907 гг. - С.37.
80. *Шумилов М.Н.* Движение сельскохозяйственных рабочих в 1905-1907 годах // Вопросы истории. - 1955. - №9. - С.81-82; ЦДІАУ. - Ф.320. 1906 г. - Спр.7. - Арк.84.
81. *Дроздов И.Г.* Аграрные волнения и карательные экспедиции в Черниговской губернии в годы первой революции 1905-1906 гг. - М.-Л., 1925. - С.175-176; *Олійник О., Гора О.* Селянський рух на Чернігівщині в 1905-1907 рр. - С.118.
82. *Рева І.М.* Селянський рух на Лівобережній Україні 1905-1907 рр. На допомогу вчителю історії. - С.118.
83. *Яременко В.Ф.* Поререформний розвиток Сумщини (1861-1916). - Суми: Університетська книга, 2002. - 298 с.
84. *Козаченко А.* Нариси з історії революції 1905-1907 рр. - Харків, 1926. - С.270.
85. ЦДІАУ. - Ф.574: Окружний фабричний інспектор Київського округу. - Оп.1. - Спр.294: Звіт фабричного інспектору Київського округу К. Краузе за друге півріччя 1905 р. - Арк.399-400.
86. Там само. - Арк.404-406.

Кудинов Д.В.

Забастовочное движение крестьян Левобережной Украины в 1905-1907 гг.

Статья знакомит с типологией, характером, динамикой и региональными особенностями сельскохозяйственных забастовок на Левобережной Украине в годы Первой демократической революции 1905-1907 гг.

Kudinov D.V.

Peasants' strike movement of the left-bank part of Ukraine 1905-1907.

The article reveals equally the typology, nature, dynamics and regional peculiarities of agricultural strike movement of the left-bank part of Ukraine during the First Democratic Revolution (1905-1907).

Отримано 15.06.2009